

**Dr. Hikmet
Kıvılcımlı**

**Marks-Engels:
Hayatları**

köXüz

Yayımları

Marks-Engels: Hayatları

Dr. Hikmet Kıvılcımlı

köXüz

Dijital Yayınlar

İndir - Oku - Okut - Çoğalt - Dağıt

**Bu kitap ilk defa: 1937 yılında Marksizm Bibliyoteği
Yayınlarında yayınlanmıştır.**

Bu kitap KöXüz sitesinin dijital yayınıdır.

**Kar amacı olmadan, okumak ve okutmak için, indirmek, dijital olarak
basamak ve dağıtmak serbesttir.**

Alıntılarda kaynak gösterilmesi dilenir.

köXüz

Yayınları

- İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ -

1925'ten 1935'e dek Türkiye'de Sosyalizmin her türlü kanuncul düşünce ve davranışı tam 10 yıl yerin altına itilmişti. Basın Kanunu, gazete çıkaracak adamın neredeyse bugünkü değerle milyoner olmasını emrediyordu. Kitap çıkarmak için kapitalist olmak şart koşulmamıştı. Yalnız, bir kitap iktidarın hoşuna gitmezse, o kitabı yazan kadar, basan matbaa da suç işlemiş sayılıp "Adaletin pençesine" veriliyordu. Adaletin ne "arслан" olduğunu herkes biliyordu. Onun "pençesine" düşmek, hiç bir matbaacının işine gelmezdi. Bu yüzden bütün matbaalar, siyasi polisle dünyada eşine rastlanmadık bir içten işbirliği yapıyorlardı. Yoksa anaları ağlatılırdı. Anayasada "sansür" yasak edilmişti. Ama her matbaacı, başını durup dururken belâya sokmak istemiyorsa, bastığı kitabı sansür etmekle görevliydi. "Ben ne bilirim kitabın ne yazdığını?" diyemezdi. Türk Ceza Kanununca: Kanunu bilmemek, kimseyi cezadan kurtaramazdı. Bileydi!

Ya kitap basılmadan müsveddeleri gizli polise gösteriliyordu, yahut kitap basıldıktan sonra, daha satışa çıkarılmadan gizli polisçe toptan alınıp en hafifinden yokediliyordu.. Bu sonuncu metot daha uygun bulunuyordu. Kitabı yazan meteliksiz takımının elinde avucunda bulunan varını yoğunu harcaması, ayrı bir para cezası gibi kesiliyordu.

Matbaacının sansüründen, gizli polisin ya sansüründen, ya müsaderesinden kurtulmuş bir kitap piyasaya sürülebiliyorsa, bunun anlamı açıktı: O kitabı yazan, hep "Adaletin pençesinde" inim inim inletilecekti! O yüzden, pek çok yazarlar, Abdülhamid'in Sansür'ünü arar olmuşlardı.

Çünkü, İstibdadın sansürü hem açık, hem huyu suyu belli bir heyetçe yapılıyordu. Şimdi sansürün katmerlisi vardı. Ayrıca da insanın parası, toplatılacak bir kitap için çarçur ettiriliyordu. İstibdadın sansürü daha dürüst davranıyordu. Kitabın içinde beğenilmeyen sözleri siliyor, yazarı suç işlemiş duruma düşmekten kurtarıyordu. Cumhuriyetin "Hürriyet'i Matbuatı" (Basın Özgürlüğü): İnsanın hem yazısına, hem parasına, hem de canına bir tuzak kuruyordu.

İşte, 1935 yılları bu şartlar altında "Marksizm Bibliyoteği" adıyla bir seri yayın yapıldı. Bu seri yasaklınırsa, onun yerine geçmek üzere, her kitabın arkası-

na bir de: "Tarihi Maddecilik Kütüphanesi" diye yedek seri adı takıldı. Bugünkü "Tarihsel Maddecilik Yayınları", 1939 yılı Yavuz'un çelik sintinesinden denizin dibine indirilen "Tarihi Maddecilik Kütüphanesi"nin yeni-arı-öz Türkçesi ve dolaysız süregelişidir.

Kaç kitabın Sansürle, kaç kitabın Baskınla yokedildiğini biz de unuttuk. Çıkanlar arasında "Marx - Engels Hayatları" adlı özetçiği Nâzım pek istemişti. Çıkmasıyla, satılmaya fazla meydan verilmeksizin yitmesi ve bitmesi bir oldu. "Namuslu Tüccar" kitabevleri, seri yayınlarımızı "Camekâna koymak" şöyle dursun, eşiğinden içeriye atlatmıyorlardı. Daha becerikli olanları kitapları bir eliyle bizden alıyor, öbür eliyle gizli polise veriyorlardı.

O yüzden, vaktiyle gün ışığına çıkabilmiş olan kitapların çoğundan bugün birer tanecik olsun elimizde yok. "Marx - Engels Hayatları" kitapçığı da o kayıplara karışanlardandı. Bakın şu işe (bu satırları tam yazarken kapı çalınıp mektubu gelmekle adını sanını hatırlatan) "Tunalı" bir dost, o kitapçığı saklayabilmiş. Zahmet edip getirdi. Genç arkadaşlar ikinci baskısını tam 35 yıl sonra yapıyorlar.

Kitapçık, çok daha geniş bir yazının her yanı kesilerek budanmış özetidir. Kimi yerlerde sözün an-

sızın kısılması, kimi yerlerde birden başka konuya atlanması, o acımaksız budama ameliyatının kapanmış yara izleridir. 35 yaşına basmış bir yazı, artık bizden çıkmış, bugün pek moda olan "Bağımsızlık" niteliğini kazanmıştır. Onun bir satırına bile dokunmaya hakkımız yoktur. Yalnız, çok gayretli bir arkadaş, kimi Osmanlıca sözcükleri, yeni sözcüklerle değiştirmek zahmetini lütfetti.

35 yaşında insanların, bir ülkede ihtilâl yapıp, Devlet Başkanı oldukları çağdayız. 35 yaşındaki kitapçığın kılına dokundurtmamak hakkıdır. O hakka saygı gösterdik. Bu bakımdan "Marx - Engels Hayatları" kitapçığı, —mahkemede yemin eden tanıklar gibi,— "Gördüğünü hiç bir şey saklamadan, bildiğini hiç bir şey katmadan" nasılsa öyle söyleyeceğine "namusu üzerine söz" vermiş bir 1935 şahidi ve şehididir.

Gerçi "Tarihsel Maddecilik Yayınları" ayrıca: "Karl Marx'ın Özel Dünyası" kitabını çıkardı. Marks için daha genişçe ayrıntı isteyenler oraya bakabilirler. Ama şimdi çıkan kitapçık, o bütün bir bilinçli, ömür boyu tek vücut, tek beyin, tek ruh olup çalışmış iki yoldaşı sayfalarda da ayırmamış olmak kadirbilirliğini taşıyor.

Bu meziyetiyle: Gerçek düşünce ve devrim arkadaşlığının ne olabileceğini, Bilimcil Sosyalizm kurucularının eşsiz birliğinde ve ölümsüzlüğe eren candan kaynaşmasında yeni kuşağa kısaca sezdirebilir, azıcık örnek verirse, kitapçık görevini yerine getirmiş sayılır. Ve bu 35 yıl sonra dirilişi, okurlar ona çok görmezler.

7.11.1970

İÇİNDEKİLER

Marks ve Engels.....	13
Karl Marks'ın Yetişmesi.....	15
Friedrich Engels'in Yetişmesi.....	21
Devrimde Birleşme.....	25
1845'ten Sonraki Hayat ve Faaliyet şeması.....	31
Türkiye'de Marks ve Engels.....	37
Marks'ın Özelliklerinden.....	41
Engels'in Özelliklerinden.....	65

MARKS ve ENGELS

Karl Marx'in en sevdiği söz, Lâtin şâiri Terans'in şu cümlesi idi: "İnsanım! İnsancıl olan hiç bir şey bana yabancı kalmaz."

Marks ve Engels'in bütün hayatlarını anlatmak ne mümkün. Biz bu iki büyük adamın ancak şu: "İnsanım", diyen taraflarına kısaca işaret edeceğiz. Marks ve Engels'in hayatı, en az bir yüzyılın tarihidir. Ve bu yüzyıl, kasırgalı sosyal altüstlükler ve hârikalar devridir. Koca bir devir, burada, üç beş sayfa ile çizilemez.

Marks ve Engels... "ve"si fazla: Marks-Engels!.. Onlar, daima "bir" adam oldular. Eğer, bir gün onların destanı yazılacak olursa, eminim ki söze şöyle başlanacaktır:

"Vaktiyle Marks-Engels adında bir insan vardı. Fakat o ne büyük, o ne çok insandı."

KARL MARKS'IN YETİŞMESİ

Marks, 5 Mayıs 1818'de Ren ırmağının suladığı Trev kasabasında doğar. Anası, XII'nci yüzyılda Felemenge gelip yerleşmiş Macar Yahudilerinden. Dedele-ri haham. Babası avukat Hanri Marks: Yahudilere karşı yapılan aşağı kasta muamelesinden kurtulmak ve yüksek sosyete içine karışabilmek için, 1824'te dinini değiştirerek Hıristiyan olur.

Aile: Marks'ın üzerinde ilk tesirleri yapan şüphesiz ailesidir. Fakat onun "aile"si bir değil, âdeta iki idi:

1 — Kendi baba evi;

2 — Baron Ludvig von Vestfalen'in evi. Baron'un kızı Jenni ile oğlu Edgar, Marks'ın çocukluk arkadaşlarıdır. Sonradan: Jenni, Marks'a hayat yoldaşı Edgar Prusya hükümetine nazır, yâni Marks'a düşman olacaktır.

Marks'ın babası, serbest fikirli bir bilim ve sanat âşığıdır. Oğluna Lok gibi İngiliz materyalistlerini, Rasin, Volter, Didero gibi ileri fikirli Fransız yazarlarını

okuttu. Bu suretle Marks, insan fikirlerinin anadan doğma gelmediklerini öğrendi.

Baron von Vestfalen, yarı Alman, yarı İskoçyalı bir asilzade sıfatıyla, Marks'a romantik edebiyatın çarşısını tattırdı: Homer ve Şekspir gibi... Marks'ın kızı Eleanor: "Bu yazarlar, onun daima en sevdiği yazarlar olarak kaldılar" der. Gerçekten Marks'lar, ailece Şekspir'i ezbere bilirlerdi.

Marks, ilk eseri olarak "**Demokrit ve Epikür'de Tabiat Felsefesinin Farkı**" kitabını, "evlatlık aşkı" beslediği Baron'a ithaf eder. Onun "Derinden derine kani idealizm"ine hayrandır. Fakat bu hayranlığa yakından bakılsın. Marks için idealizm: "Geriletici hayaletlerin gölgesi önünde asla gerilememiş" olmaktır; Promete'nin Allahlara isyanı gibi bir idealistliktir. Aynı eserin önsözünde, Promete, Allahların hizmetkârı Hermes'e bağırıyordu:

"—Emin ol ki ben, şu sefil âkibetimi, senin uşaklığımla asla değiştirmeyeceğim; gerçekten ben, Baba Zeus'un uşağı ve habercisi olmaktansa, bu kayanın üstüne mihlanmaya, fazla değer veririm." Felsefe takviminin evliya ve şehitleri içinde Promete ilk safı tutar.

Çevre: Fakat birçok insanlar gibi Marks'a da, hayatını belirlediren ilk hız, ailesinden ziyade içinde büyü-

düğü sosyal çevreden, gelir. Aristokrat ve zengin yahudiler, hep Hamburg ve Frankfurt gibi ticaret merkezlerinde bulunur. Trev yahudileri, fakir fukara takımıdır. Bu yüzden, yahudiler aleyhindeki bütün eziyetler bu biçarelerin başında patlar. İlk gazeteciliğe girerken yazdığı "**Yahudi Meselesi**"nde, Marks, adetâ yüz yıl önceden Hitlerizm'e şu cevabı veriyordu:

"Tanımı gereği, Hıristiyan: teori yapan Yahudi oldu; Yahudi ise, dolayısıyla pratik Hıristiyandır, ve pratik hıristiyan tekrar Yahudi haline gelmiştir." *"Yahudinin hayal edilen milliyeti, bezirgânın, para babasının milliyetidir."* *"Toplum Yüdaizmin ampirik esasını, yani alış-veriş ve şartlarını ortadan kaldırmayı başardığı gün, Yahudi imkânsız bir şey olur."* *"Yahudinin sosyal kurtuluşu demek, toplumun çifitlikten (Yüdaizmden) yakasını kurtarması demektir."*

Renani, Almanya'nın en sanayici bölgelerinden biri idi ve hâla da öyledir. Lâkin Trev, o zamanlar henüz Ortaçağ yaşamakta. Etraf başlık bahçelik. Nerede asma, orada üzümün kızları ve oğulları. Marks'ın şarap aşkı bu bağlarda başlar. Fakat Marks, hiç bir şaraptan almadığı asıl büyük sosyal aşkını da gene Trev bağlarından alır. Oradaki küçük köylü, Ortaçağ şartları içinde çabalar. Marks, civar köyleri bol bol ge-

zer. Temiz hava ile birlikte ciğerlerine, çalışkan köylünün derin yoksulluğu da siner. İhtimal, ilkin o bunun farkında bile değildi. Nitekim, ilk gazeteciliği sırasında kendisine "komünist" dedikleri zaman, o komünizmin ne olduğunu bilmiyordu. Fakat nedense, Ren Gazetesi ile, büyük arazi sahibi kır ağalarına saldırıyor ve güçlü mücadeleyi beceremeyen pısrık burjuvazi ile alay ediyordu.

İlk tahsil: Marks'ın ufaklığı hemen hiç bilinmiyor. 12 yaşından 17'sine kadar Trev lisesine gider. Okul hayatı için kızı Eleanor der ki: *"Arkadaşlarının hem sevdikleri, hem de pek ürtükleri Karl Marks, —seviyorlardı, çünkü daima bir muzipliği cebinde taşırdı; istihzadaki mahareti yüzünden de ürküyorlardı,— okulun alışılmış göreneğini izledi."* O zamanki Almanya'da lise geçmişi temsil eder, hukuk, ahlâk, tarih gibi eski manevi ruh bilimlerine önem verirdi. Bununla beraber tahsil, babadan aldığı maddeci zevki Marks'ın zihninden silemedi. Bir gün hocası, öğrencilere, büyüyünce ne olmak istediklerini, ödev şeklinde sordu. Marks'ın cevabı enteresandır. İnsanın meslek seçmekte serbest olmadığını, gerek ihtisas ve gerekse hayat yolunun daha önceden, hemen kestirilemez bir takım se-

18

beplerle çizildiğini anlatıyordu. Ne kadar realist ve tarihcil determinizme doğru bir sezış, değil mi?

Üniversite: Marks liseden sonra Bonn Üniversitesine girdi. Fakat ancak bir sömestr kaldı. 1836 Ekim'inde Berlin Üniversitesine geçti. Orada edebiyat, hukuk ve bilhassa felsefeye sarıldı. Bir sene sonra babasına yazdığı 10 Kasım 1837 tarihli mektubundun bir parça:

"Reel ile ideal (olan ile olmalı) arasındaki idealist zıddiyet, karşıma büyük bir engel gibi dikildi... Yavaş yavaş idealizmi bırakıyorum. Fikirleri bizzat realite (olanlar) içinde aramaya başlamış bulunuyorum."

Marks artık bilimin şarkısını söylüyor... Ona göre şiir, ancak bu coşkun şarkıya ara nağmesi, "peşrev" olabilir. 1837 yılından beri "Genç Hegelciler" arasındadır. Doktor Klub'a devam ediyor. O devirde hissedilen devrimci mayalanışın sebeplerini arıyorlar, sollarıyorlar.

1841'de Marks, adı geçen ilk felsefe eseriyle doktora tezini veriyor, hayata atılıyor.

FRİEDRİCH ENGELS'İN YETİŞMESİ

Engels, 28 Ekim 1820'de, Marks'dan iki yıl sonra, fakat gene Ren ırmağının suladığı Barmen şehrinde dünyaya geldi. Bu ırmak, iki şehir gibi, iki adamın da, daha doğarlarken alinyazılarını birleştiriyor gibiydi.

Aile: Engels'in babası, Ermen ismindeki dostuyla birlikte, Barmen ve Mançester'de iki fabrika açmış, zengin kapitalistlerdendir. Ailesi, bir rivayete göre, Almanya'ya iltica etmiş Hügnolardan Anj isimli bir Fransız'ın neslidir. (Hügno, Almanca "Eidgenosse: Yeminli yoldaşlar" sözünden gelme ve Kalvinist mezhebi taraftarlarına verilmiş bir isimdir). Fakat Engels'in ana babası, bu rivayeti kesinlikle reddederek, kendilerinin soyca sırf Alman ecdatlı olduklarını ispata uğraşırlar. Muhakkak ki, Engels'ler ailesi, onaltıncı yüzyıla kadar çıkar. Hatta bizim Engels, elinde zeytin dalı tutan bir melekle süslü bir arma altında dünyaya gelmiştir. Zeytin dalı ve melek resmi, barış işareti olduğuna göre, Engels ailesi, besbelli zorba derebeyler-

den değil. Anlaşılan ismin Engels (anj, yani melek) oluşu da bundan. Belki de bu asil aile, Ren tacirleri arasında burjuvalaştıkça melekleşmiş, yahut tanınmış bir mevki sahibi oldukça aristokratlaşmıştı. Her ne ise. On yedinci yüzyıldan itibaren görüyoruz ki, Engels ailesi, gayet zengin, gayet kozmopolit eğilimli eski şayak fabrikatörleri sırasındadır.

Çevre: Marks ailesinin tersine, Engels'in babası koyu mutaassıp bir Protestan dervişi idi. Para işlerinden boş kalan her anını zikrû takva (koyu dindarlık işleri) ile geçiriyordu: Tıpkı, ticaret ve sömürüyle para yağmak gibi bir "Hidayet'i Rabbaniye" (Hak yoluna erişme) ilhamını insanlarda İncil'i Şerif imanı kadar kökleştiren eski Kalvinistler gibi... Tabii ufak Engels bu tesirden ilkin kurtulamazdı.

Yalnız, köy muhitinde büyüyen Marks'ın gene tersine olarak, Engels'in sanayici bir bölgede oturması imdadına yetişti. Essen gibi bir maden sanayii merkezine yakın olan Barmen, Kuzey Ren'in pamuklu endüstri merkeziydi. Sanayi ve ticaret hayatı her zaman daha hareketli ve değişkendir. Bu yüzden Engels, daha az klasik terbiye yollarından geçerek, daha çabuk hayata atıldı, gürültülere karıştı, hattâ daha erken komünist oldu.

İlk tahsil: Engels, ilk tahsiline Barmen'de başladı. Elberfeld Real okulunda tahsilini bitirdi. Bu okul da Marks'ınki ile zıt idi. Reaskul, hayat mektebi demektir. Filozof ve profesörden ziyade, hayat adamı yetiştiriyordu. Engels, orada, ekonomi, ekonomi tarihi, etnoloji gibi yeni bilimlerle tabiat bilimlerini öğrendi.

Engels bir ara üniversiteye girmeyi düşündü. Fakat aile işlerinin icaplarını da atamazdı. Klasik eğitimden hoşlanmayan Engels ile, onu çekirdekten yetiştirme bezirgan görmek isteyen babası, ilk ve son defa olarak bir noktada, birleştiler. 17 yaşına basan Engels, Almanya'nın en ticari merkezlerinden biri olan Bremen'e yollandı. Orada üç yıl tüccar yamaklığı yapacaktı.

Hayat: Engels, dindar geldiği Bremen'de, zamanın devrimci yazarlarından, kendi memleketlisi Hanri Hayne ile Bern'in tesirine kapıldı. Böylece softa babasının oğlu çarçabuk zındıklaşır.

19 yaşına gelen Engels, artık silaha sarılır gibi kalemle sarılmış, serbest düşünceli Alman demokratlarından. İlk işi kendi kendini inkâr etmek veya ricat yolunu kesmek oldu. Yani içinden çıktığı muhitte, kendi arasındaki köprüyü havaya uçurdu. Oswald takma imzasıyla çıkan yazıları çocukluk muhitini acı acı kırbaçlıyordu. Sonra Wupperthal mektupları gelir.

(Wupper, Barmen ile Elberfeld arasındaki vadinin adıdır). Bu yazılar, bütün o semtleri ve tanınmış kişilerini gayet iyi anlatmaları bakımından dikkati çekti.

Yıl 1841. 20'sine adım atan Engels, kaleme sarıldığından daha bir ateşlilikle silaha sarıldı. Zengin bir fabrikacının oğlu sıfatıyla Berlin muhafız topçusuna gönüllü yazıldı. (Sonradan, Sedan harbinin neticesini önceden haber vermekle "General" lâkabını hak etmesi böyle başlar).

DEVİRİMDE BİRLEŞME

Yıl 1841 ilâ 1842. Berlin: Marks-Engels oradalar.

Marks: Bir top gibi ağır. Babasını gömdüğü 1838 yılından beri, üniversitenin çalışma odasında. Kitaplardan başını kaldırmayarak profesörlüğünü bekliyor.

Marks'ın dostlarından Moiz Hess, 2 Eylül 1841 tarihinde Averbah'a yazdığı mektubunda diyor ki:

"...En büyük ve belki de en gerçek çağdaş filozof Dr. Marks, —benim putumun adı budur,— henüz genç bir adamdır. Ortaçağ politikasına ve dine son can alıcı darbeyi o inderecektir. O, en derin felsefi ağırbaşlılığı, en keskin espri ile birleştirmiştir. Ruso, Volter, Holbah, Lessing, Hayne ve Hegel'in bir tek in-sanda birleştiklerini tasavvur et, ama birleştiklerini diyorum, üstüste yığıldıklarını değil: O zaman, Marks'ın ne olduğunu anlarsın..."

Bu ejder, henüz 23 yaşına basan Karl Marks'tır!

Engels: Bir gülle gibi atılan... "**Şelling'in Felsefesi**" adlı broşürü, Bakunin'in (Rus anarşistinin) sanılıyor. Gönlü, azgın Fransız ihtilâlcilerinin hayaliyle tutuşmuş. Dilinden Fransız ihtilâlinin marşı, Marseyez düşmüyor. Tanrısından bir dileği var: Fransız ihtilâlinin idam satırı olan giyotine boynunu kopartmak!

O sırada, Föyerbah'ın "**Hristiyanhğm Özü**" adlı eseri çıktı. Birdenbire "insan, felsefenin merkezi konusu haline geldi" ve birçok sol gençler gibi Marks ve Engels de, aniden materyalistleştiler. Adetâ bir meydan harbi bekliyorlar.

Zaman: Çok beklemezler. Doğu Avrupa'da 1848 ihtilâlleri yaklaşmakta! İşçi sınıfı siyasi mücadeleye girmekte. İngiltere'de makina düşmanı hareket yerine, 1836'da devrimci Şartist hareket geçer. Fransa'da 1831'de Lyon ipek işçisi: "Ya çalışarak yaşamalı, ya çarpışarak ölmeli", diye ayaklanır. Paris'te Alman, Belçikalı, İsviçreli işçilerin de girdikleri Blânki cemiyeti 1839'da hükümet darbesi yapar. Neticede: müebbed kürek cezası, ecnebler hudut dışına!.. Ren, bu hareketlerin burnu dibinde. Zaten uzun müddet Napolyon idaresinde, Fransız ihtilâl kanunlarıyla idare edilmiş bir yerdir. Marks-Engels o yerde yetişirler.

1818'den beri gelen Alman hürriyet eğilimi, 1831'de kovuşturmaya uğrar. Kaçanlar 1834'de Paris'te "Demokratik Cumhuriyetçi Sürgünler Cemiyeti"ni, 1836'da "Gizli Doğrular Cemiyeti"ni kurarlar. 1844'te başlayan iktisadi buhran, hattâ "Polis Komiseri"ni bile komünistleştirir. Manifest'in dediği gibi: *"Avrupa'ya bir hayalet tebelleş olmuştur. Komünizm hayaleti."*

Marks: Devrime, sırf bilim yoluyla gelinebileceği kalp bir iddiadır. Tam tersine, devrim bilimine, mücadele yol açar. Marks ve Engels buna örnektir.

1842'de müstebit hükümet, Marks'a üniversite kapısını kapayınca, o da hayata atıldı. Ruge'nin **Alman Y>ll>ğ>**'na yazdığı sansür makalesi yasak edilir. Liberal Ren burjuvalarının **Ren Gazetesi**'nde 1842'den 43'e kadar çalışır. Fakat Mazel köylülerini savununca kendisine komünist denilir. Çekilir. **Hegel Hukuk Felsefesi**'ni eleştirirken, hukukçu ilişkilerin insan ruhandan değil, sivil toplumun ekonomik ilişkilerinden çıktığını görür. 1843 Haziranında evlenir; Kasımda Paris'e gider. Sosyalistlerle sabahlara kadar tartışır. Ruge ile birlikte **Frans>z-Alman Y>ll>ğ>**'nı çıkarır. Buna yazı gönderen Engels ile 1844 Eylülünde buluştuktan sonra, işçilere daha çok bağlanır: «*Bunların du-*

daklarında kardeşlik bir laf değil, bir hakikattir» der. Vorwaerts'de Prusya aleyhtarı makaleler yazınca, Gizo tarafından Fransa dışına atılır. (11 Ocak 1845). Paris'te başladığı iktisadi araştırmalarına Brüksel'de devam eder ve tarihçil maddeciliğin esaslarını, işçi devrimciliği ile birlikte bulur.

Engels: Engels Berlin'de komünist fikirleri edinir. 1842'de Kolonya'ya geçen Marks'a uğrayarak, Manchester'e gider. Orada gelişmiş bir kapitalizmin işçiyi nasıl ezdiğini görür. Ve bir aşkcağız... İrlandalı işçi kız Mary Burns, onu İrlanda, tarihi kadar, işçi hayatıyla da yakından ilgilendirir. R. Owen'in **New Moral World**'ine, şartist **Northern Star**'a, **Ren Gazetesi**'ne makaleler, sonraları **Alman-Fransız Yıllığı**'na meşhur **Umriss**'ini gönderir.

Üç işçi: Blânki darbesi üzerine kovulan "orman etüdyanı" Şapper ile onu "canlandıran" Baver ve daha sonra "orta boylu herkül". Moll, Londra'da "Doğru Ligini"ni kurmuşlar. Engels, Lig'e girer. İşçinin aydını nasıl adam ettiğine şu sözü delildir: "Bu üç gerçek insanın, o zaman henüz insanlaşmak üzere olan benim üzerimde yaptıkları güçlü etkiyi asla unutmayacağım." 1844

güzü, Paris'te Marks'a uğrayarak Barmen'e döner. Siyasi toplantıları hiç kaçırmaz. Eylül'den itibaren Marks'la başlayan mektuplaşmalarında fabrikacılığına lanetler okur. "Romanesk bir sergüzeşt" geçirir. Manchester'de topladığı malzemelerle: **"İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu"** eserini yazar. Böylece Doğrular Cemiyeti, şartist hareketi ile marksizmi birbirine kaynaştırmış olur.

1845'TEN SONRAKİ HAYAT ve FAALİYET ŞEMASI

Marks'la Engels'in birleşmesi ile beraber, Avrupa devrim ve işçi hareketinde yeni bir çağ açıldı. Marks'ın ve Engels'in hayatı bu çağla karışır. Biz ondan sonraki kırk elli yıllık mücadele döneminin şemasını bile burada maalesef veremeyeceğiz. Yalnız çeşitli aşamalara işaret edelim:

A — 1845'den 1850'ye kadar: Marks ve Engels sahnede beraber.

I — Temas ve tartışma yılları (1845-46). Pratik: Alman Vaytling ve İngiliz sosyalistleri ile temas. Brüksel'de "*Komünist Muharebe Komiteleri*" kurulur. Teoride Marks'ın "**Serbest Değişim Üzerine Nutuklar**", "**Föyerbah'a Dair Tezler**"i. Marks ve Engels'in birlikte yazdıkları. "**Kutsal Aile**", "**Alman İdeolojisi**". Alman fikriyatından kopuşlar.

II — Yazışma ve Bağ kurma yılları (1846-47). Pratikte: Fransız hayalci sosyalistlerinden Prudon ve ta-

raftarı Grün ile kopuşma. Teoride: Prudon'un "**Yoksulluğun Felsefesi**"ne karşı Marks'ın yazdığı "**Felsefenin Yoksulluğu**".

III — Nüfuz ve örgütlenme yılları (1847-48). Pratikte: "*Komünistler Ligi*" kurulur. Teoride: onun yayın organı bir dergi ile, programı "**Komünist Partisinin Manifesti**" çıkarılır..

IV — İhtilâl ve isyan yılları (1848-50). Pratik: İhtilâl (Evvelce Fransa'dan kovulan Marks, şimdi Brüksel'den de çıkarılır. Oradan Almanya'ya geçer). Teorik organ "**Yeni Ren Gazetesi**"dir.

B — 1850'den 1870'e kadar: Sahnede Marks yalnız başına. (Engels, Mançester'den dolayısıyla işbirliği yapar.)

I — 1850 gericiliğinden 1857 buhranına kadar: Kaliforniya, ve Avustralya altın madenleri kapitalizme yeni bir hız verir. Komünistler Ligi dağılır (1852). Teorik olarak, bir taraftan, geçen devrim ve sonuçlarının bilançosu,yapılır: "**Fransa'da Sınıf Mücadelesi**"(1851), «**Lui Bonapart**'>n **18 Brümeri**" (1852), «**Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim**", "**Kolonya Komünistlerinin Davasına dair İfşaat**" (1853) eserleri çıkar. Diğer taraftan, geçinme zoruyla, **New York Tribüne** adlı Amerikan gazetesine gayet önem-

li makaleler gönderilir. Ve nihayet, yeni cihan ekonomik hadiselerinden de ilham alınarak, marksizmin ekonomik alandaki araştırmaları tamamlanır.

II — 1857 Buhranından 1864 Birinci Enternasyonale kadar: Marks'ın "**Ekonomi Poliğin Tenkidine Dair**" (1859) ve "**Bay Fokt**" (1860) eserleri. Buhran 1844 ile 47'de yalnız Karaavrupasında iken, Şimdi İngiltere ve Amerika'yı da sarar. Almanya'da "*Genel İşçi Derneği*", İngiltere'de "*Tradünyonlar*" Şeklinde büyük ve siyasi dilekli işçi teŐekkülleri kurulunca, Avrupa ölçüsünde bir işçi birliği lüzumu hasıl olur. 28 Eylül 1864 tarihinde Londra'da Leh isyanı hakkında yapılan ikinci uluslararası toplantıda, Marks'ın teklifi üzerine: "*Enternasyonal İşçiler Cemiyeti*" kurulur. Yasasını ve Açış Konuşmasını Marks yazar.

III — 1864'ten 1871 Paris Komunası'na kadar Marks Birinci Enternasyonal'in ruhudur. Pratikte: 1865 Londra konferansı, 1866 Eylül Cenevre, 1867 Lozan, 1868 Brüksel, 1869 Bâl kongreleri. Teoride: büyük anıt eser **Das Kapital** (1863'te biter, ama tekrar gözden geçirilir). "**Kapitalin Üretim Prosesi**" adlı birinci kitap 1867'de çıkar. Öteki ciltler Marks öldükten sonra çıkar. İkinci "**Kapitalin Değişim Prosesi**", üçüncü "**Kapitalist Üretim Tümü Prosesi**" adlı ki-

tapları (1885 ve 1889 tarihlerinde) Engels çıkardı. Bu eserler Fransızca'da (4+4+6=) 14 cilt tutar. Kapitalin IV. kitabı, Marks'ın deyimiyle: "Teorinin Tarihi"dir. Fakat bunu Kautski 1904'te "**Artı-Değer Teorisi**" adıyla bastırdı. (Fransızca'ya 6 cilt olarak: "**İktisadi Mezheler Tarihi**") ismiyle çevrilmiştir).

C— 1871 Paris Komünası'ndan sonra Birinci Enternasyonal'in, Marks'ın ve Engels'in sönüşleri (İkinci Enternasyonal'in doğuşu).

I — 1871-1873: Enternasyonal'in son günleri. Fransız Alman harbinde Fransız ordusu, İmparatorla birlikte esir düşünce (2 Eylül 1870) Paris halkı ve işçisi, seçim yaparak, Paris'i teslim eden burjuva hükümetine karşı 28 Mart 1871'de Paris Komünası'nı kurdu. Fakat Fransız burjuva hükümeti, Alman ordusuyla birleşti ve 131 gün dövüşen Komuna'yı 28 Mayıs'ta ezdi. İnkılâbın bozulması, işçi hareketine de tesir etti. Enternasyonal içinde anarşist Bakunin taraftarlarının dedikoduları, serserice suikastleri üzerine, Enternasyonal merkezi, 1872 Eylül Lâ Hey kongresinden sonra Engels'in teklifi ile Amerika'ya nakledilir. (1876'dan sonra fiilen yok olur). 1870'den beri Manchester'den Marks'ın yanına dönen Engels, bütün işleri ondan devralmıştı.

II — 1873-1883: Marks'ın son günleri. Marks siyasetten tamamen çekilir. Dehası, yoksullukla artık yıpranmıştır. Nihayet zihni aczi önünde ezilerek, kan tüküre tüküre son nefesini verir. (14 Mart 1883, saat öğleden sonra 3'e çeyrek kala).

III — 1870 ve 73'den sonra Engels: Bir taraftan Marks'ın on cilt tutan II. ve III'üncü kitaplarını çıkarır. Yeniden basılanları, başka dillere tercümelerini gözden geçirir. Diğer taraftan dağılan Enternasyonal'in yerine doğan milli sosyalist partileri arasında bizzat irtibat rolü oynar. Uluslararası hareketin babalığını yapar. Nihayet bütün bunlardan kalan boş zamanlarında, **Mesken Meselesine Cevap, Alman Meclisinde Prusya Rak>s>** gibi risalelerden maada, "**Almanya'da Köylüler Savaş>**"nı kitap halinde yayınlar. Diğer yazdıkları: "**Tabiatta Diyalektik**" (Marks-Engels arşivleri, s. 141-281); "**Anti-Dühring**" (1877'de Vorwaerts'de, 1878'de kitabı); "**Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Menşei**" (1886); "**Ütopik Sosyalizmden Bilimcil Sosyalizme**" (1880), "**İngiltere: Maddeciliğin Beşiği**" (1892), "**Maymunun İnsanlaşma Prosesinde Emeğin Rolü**", ve ilh...

1889 bir Mayısında Paris'te İkinci Enternasyonal kuruldu. Engels karışmadı, nasihat veriyordu. 1893

Zürih Kongresine sade bir davetli olarak girdiği zaman, gördüğü müthiş alkışlar ve saygılı kabul ile, uluslararası işçi hareketinde ne kadar tanınıp sevildiğini anlamıştı. Fakat o, 1890 Mayıs 1'indeki işçi gösterilerinden beri görmek istediğini görmüş ve "*Marks yanımda olmalıydı*" demişti. 15 Ağustos 1895'de gözlerini edebiyen kapadı.

TÜRKİYE ve MARKS - ENGELS

Osmanlı tarihinin önemli bir dönüm noktası da Kırım harbidir. Türkiye'de ecnebi istikrazlar ve borçlar tarihi Kırım harbiyle başlar. 1853 ile 1856 Rus-Türk harbi sırasında, Avrupa'nın 1848 ihtilâlleri boğulmuş, irtica baş göstermişti. İngiltere'ye çekilen Marks, geçinmek için gündelik gazetelere makale yazmaya mecbur kaldı. Bu mecburiyet, onu cihan siyasetiyle ve bilhassa cihan siyasetinde önemli bir yer tutan Kırım harbiyle, dolayısıyla da Türkiye işleriyle yakından ilgilendirdi.

O sırada Çar, cihan gericiliğinin şefi sıfatıyla, Avrupa inkılâbının en büyük düşmanı idi. Prusya kralı, Çarın kayınbiraderi idi. Avusturya'da Macar ihtilâlini bastıran Çarı, Avusturya Kralı "baba" gibi sayıyordu. Ocak 1853'de Çar Nikola, İngilizlerle birleşerek, Boğaziçindeki "Hasta adam"ın, yani Türkiye'nin mirasını paylaşmak istiyordu.

Bu hal, Türkiye'nin cihan politikasındaki durumunu gayet diyalektik bir mevkiye sokmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, geri ve Asyai bir memleket olmasına

rağmen, onun Rusya tarafından alt edilmesi, cihanda gericiliğin kuvvetlenmesi demek olacaktı. Gene bu tarihçi diyalektik yüzünden, örneğin, müstebit Osmanlı padişahı, Macaristan'dan kaçan ihtilâl elebaşılarını her şeye rağmen himaye ediyordu. Bu objektif cihan durumunu göz önünde tutan Marks ve Engels, Yeni Ren Gazetesi'nde şunları yazıyorlardı:

"Türkiye'ye karşı açılacak bir savaş, ister istemez Avrupa savaşdır. Bu münasebetle ayağını sağlam bir surette Almanya'ya basarak orada karşı devrimi tamamlaması, Prusyalıların Nöyşatel'i zaptederek nihayet inkılâbın merkezi olan Paris'e doğru yürümelerine yardım etmesi, Kutsal Rusya için aranılıp da bulunamayan şeydir."

Marks'ın ve Engels'in bütün görüşleri birer birer gerçekleşti. Avrupa isyanlarında, Rusya "Avrupa'nın Jandarması" oldu. 1848 Şubat devrimi Paris'te patlak verdiği zaman, gerici Fransız generali Kavenyak, el altından Rusya- Çar ile devrime karşı ittifak yaptı. Ve nitecede, Rusya boğazlarda hâkim olmak istediği andan itibaren, İngiltere'yi karşısında buldu.

Marks ve Engels, kendilerini bazılarına "bir Türk" zannettirecek derecede şiddetle Çar düşmanı idiler. 9 Şubat 1854 tarihli mektubunda Marks Engels'e yazıyordu:

"Urquhart'la buluştum. Hayretimi mucip olan komplimanı şu oldu: Makalelerin bir Türk tarafından yazıldığı söylenebilirmiş, fakat benim bir evrim taraf-tarı olduğumu bildirişim, onun bu fikrini hiç de teyid etmiyormuş."

Türkiye'nin cihan politikasındaki yeri, Türkiye'nin iktisadî durumu, Türkiye dahilindeki milliyet meseleleri, Türkiye'de mevcut sınıflar ve münasebetleri... Marks ve Engels tarafından kaleme alınan makalelerde hayret edilecek bir anlayış ve açıklıkla tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarını okurken, insan ilgi ve bilginin derecesi önünde duralar. Örneğin: Osmanlı ordusu Tuna'yı geçmemeli; eğer Karadeniz Rus sahilinde falan noktaya Türkler asker çıkarırlarsa, Rus kalelerinin direnme gücü hiçe iner gibi askercil ince taktik ve strateji tahminlerine kadar bu makalelerde ayrıntı bulunur.

Bütün bunları bu dar sayfalar içinde özetlemek bile mümkün değildir. Ayrıca "Türkiye ve Karl Marks" diye büyük ciltlerle etüd edilmeye değerler.

MARKS IN ÖZELLİKLERİNDEN

Bünye: Marks, kara yağız, levent yapılı, arslan heybetli bir adamdır. Onu 29 yaşlarında gören Rus yazarı Anyenkov şöyle tasvir eder:

"Bizzat kendisi, enerji, irade gücü ve bükülmez kanaat sahibi bir insan örneği, aynı zamanda dış görünüşü bakımından da çok dikkate değer bir tip idi. Başının üstünde siyah bir yele, eller kılla örtülü. Elbise çarprazlama düğmelenmiş. Dışarıdan görünüşü ve tavırları epey garip geldiği halde bile, gene ister istemez hürmet telkin eden hak ve kuvvet sahibi bir insan hali var onda... Hareketleri sallapati, ama cesur ve emin. Tavırları her türlü monden âdabı muşerrefte doğrudan doyruçā meydan okur. Fakat bu tavırlar bir istihfaf şemmesi (küçümseme sezintisi) ile mağrurdurlar. Madeni bir tınlama ile çıkan keskin sesi, insanlar ve şeyler hakkında verdiği kökten (radikal) yargılarla olağanüstü ahenkli düşünüyor. Ancak, hiç bir tezat götürmeyen buyurucu sözlerle meramını ifade

ediyor. Ve her buyuru sözcüğü, içimde adeta sancıya benzer bir iz bırakarak, her dediğine damgasını vuran bir tonla renk ve anlam kazanıyor. Bu ton, onun ruhlara hükmederek kanunlar çizmek hususundaki tarihçil görevine karşı duyduğu derin güven ve kanaatini ifade ediyordu. Gözüm önünde, insanın kimi hayalinde tasavvur ettiği biçimde bir demokratik diktatör canlanmıştı."

Çalışma tarzı: Marks, "*Bilim egoist bir zevk olmamalı, insanlık için çalışmalı*" der. Bilimin sınıfcıl özelliği üzerinde durur: 1848 ihtilâlinde Paris Tıp Fakültesi yaralı işçiye bakmayınca, kükrer: "*Fakir fukara için bilim mevcut değildir.*" Çok okur: Fizyolojiden jeolojiye kadar bütün okuduklarıyla dövüşür. Yani eleştirici gözle okur. Okumayı sevmez. Bu yüzden Libkneht'e pek içerler.

Kaleme almadan önce çok derin araştırır. Her düşüncüyü ilk ortaya atanı arar. Filân meşhur adamın sanılan fikrin, falan meçhul adama ait olduğunu meydana çıkarır: "*Tarihçil adaleti icra ediyorum. Herkesin hakkını kendisine veriyorum*", der. Kapitalin 20 sayfası için, kütüphane dolusu anket ve rapor gözden geçirir. Arazi meselesini aslından tahkik için, 50 yaşına

rağmen Rusçaya başlar ve altı ayda Puşkin'leri, Gogol'ları anlar.

Engels; **Kapital** (Kitap II) önsözünde: "*Marks'ın bizzat kendisinin dahi çok kere okuyamadığı meşhur yazısı'ndan* bahseder. Onun yazısı da: "Hem güç, hem kolaydı: Çünkü incelenen konuya ait vakalar ve fikirler aklına birdenbire yığınla hücum ediyorlardı; güçtü, çünkü bilhassa bu bolluk, fikirlerinin tamamen anlaşılmasına engel oluyordu." (Lafarg). Bu hal özel yazılarında göze çarpar: Almanca söz söylerken dilinden ansızın Fransızca bir atasözü, İngilizce bir lâf pellesengi fıskırır. "*Konuşur gibi yazılmış, sık sık kabaca müstehzi ifade ve deyimlere rastlanan, araya İngilizce ve Fransızca teknik terimler serpiştirilmiş ihmalci bir üslûp: düşünceler, yazarın ruhunda nasıl gelişirse, öylece kâğıda dökülüyorlardı.*" (Engels: **Kapital**, Kitap II, Önsöz).

Yazdıklarını beğenmez. "Son bir defa gözden geçirmedikçe yazılarını başkalarına göstermek mecburiyeti, onu öldürdü." (Lafarg). Bu yüzden Manifest'i geciktirince, merkez komiteden "kendisine karşı gerekli tedbirler alınacaktır" ihtarını alır. Kapital için acele eden Engels'e yazar: "*Çalışmanın yetersizliği ne olursa olsun, bir meziyetleri varsa, o da, artistik bir*

bütün teşkil etmelerindedir." Balzak'ın "Meçhul Şaheser" etüdü var: Dahi bir ressam, kafasındakini çizmek için tablosuna bütün ömrünce her gün sonsuz rötüşler yapa yapa, onu bir renk deryasına çevirir. Bakan hiç bir şey görüp anlamaz. Fakat artist, dalgın gözlerle, önünde tahayyül ettiği şaheseri seyretmekte...

Marks, eserleri karşısında kendini Balzak'ın ressamına benzetir. Evet, deha çok kere kendi acziyle güzelleşir ve büyür. Fakat, hayır. Marks, belki kendini asla tamamen anlatamadı. Lâkin çizdiği tarihcil tablo, yalnız devrini değil, geçmiş ve gelecek çağları bize ilk defa apaydın göstermedi mi?

İş müddeti: Marks'ın çalışması, devlerin güreşmesi demektir. Kendisini tanıyan işçi Lessner nakleder: *"Marks, çok kere derdi ki: 8 saatlik işgünü talep ediyoruz, ama kendimiz 24 saat içinde çok defa bunun iki misli çalışıyoruz. Gerçekten Marks, maalesef pek fazla çalışıyordu. Yalnız Enternasyonal'la uğraşmasının ne kadar zaman ve enerjiye mal olduğunu görmeyen tasavvur edemez. Halbuki Marks, bundan maada, hayatını kazanmağa ve tarihi, iktisadi etüdlere malzeme toplamak için uzun saatlerini Britiş Müzeum'da geçirmeğe mecburdu."*

Marks'ın Kugelman'a mektuplarından: "*Eserime gelince, günde 12 saat onu kopya etmekle meşgulüm*" (15.1.1866). "*Enternasyonal işi vaktimi o kadar ahyor ki, hiç bir gün sabahın üçünden önce yatamıyorum.*" (14.9.1870). Ve her devrimcinin başındaki dert: Günün 24 saatinde boş bir dakikası kalmadığı halde, "işsiz" yaşamak: "*İşi yoluna koymaya gelince, kitabım bitmezden önce bir iş tutmam söz konusu değildir. Yoksa, çoktan vaziyetimin elimliğinden sıyrılabilirdim.*" (12.12.1868). "*Düşün monşer ki, eğer gün 48 saat olsaydı, gene aylardan beridir, günlük işimi bitirmiş olmayacaktım.*" (27.7.1871).

Hastalık, işini durdurmaz, başka şekle sokar: "*Hastalığım esnasında (ki umarım yakında geçecektir) yazamadım. Ama mideleri bu çeşit yemi hazmetmeğe benimki gibi alışmamış kimseleri mâriz kılmağa yetecek kadar koskocaman istatistik vesair malzemesi yuttum.*" (6.3.1868).

Bir şey yapamayacak hale düşünce haykırır: "*İşte, gene bir çok haftalarım kayboldu.*" (11.1.1868). "*İki aydan fazla vaktim (hava tebdilinde) gümledi. Eserimin bitmesi de uzamakta! İnsanın çat diye çatlayacağı geliyor!*" (6.4.1866).

Günlük hayat: Lafarg, Marks'ın adeta bir günlük "mikatrâme"sini (yaşantı düzenini) şöyle çizer: "Marks geceleri gayet geç vakit yattığı halde, sabahleyin daima saat 8 ile 9 arasında ayakta bulunur. Kara kahvesini içer, gazeteleri gözden geçirir. Ondan sonra çalışma odasına gider. Orada öğleden sonra saat ikiye üçe kadar kalırdı. Ancak yemek için ve bir de akşamları, hava müsait oldukça Hampstead Heath yanında bir gezinti yapmak için işini bırakırdı. Gündüzün kanape üstünde iki veya üç saat kadar uyurdu. Gençliğinde tüm gecelerini çalışmaya feda ettiği olurdu. Çalışmak onun için bir ihtiras olmuştu. İşe o kadar dalyordu ki, çok kere yemek yiyeceği aklına gelmiyordu. Sofra zamanlarında yemek salonuna inmesi için bir çok defalar çağırılması lâzım geliyordu. Ve daha son lokmayı yutar yutmaz, hemen çalışma odasına çekilirdi. Marks, gayet az boğazına düşkündü. Hatta iştahsızlıktan şikâyet ederek, jambon, isli balık, turşuluk hıyar, havyar gibi çok baharlı şeyler vasıtasıyla bunu yenmeğe uğraşırdı. Dimağının muazzam faaliyetinin cezasını midesi çekiyordu. Bütün vücudunu dimağına feda ediyordu; en büyük zevki düşünmekti. Gençliğinde felsefe hocası olan Hegel'in şu sözünü tekrarladığını çok kere işitirdim: Bir haydudun

caniyane düşüncesi, gökyüzünün bütün hârikalarından daha büyük ve asildir. Marks odasında yürüyerek çalışırdı, denilebilir. Ancak bir an için, yürürken kafasında hazırladığı şeyi yazmak üzere otururdu. Yürürken ve konuşma canlandıkça, yahut enteresan bir çığıra girdikçe durarak çene çalmayı pek severdi."

Marks, gececi idi. Kugelman'a *"Fakat, diyordu, ben gece işine çok alışığım. Gündüz okur, gece yazarım."* (6.7.1866)

Geçim: Marks'ın, kendi emeği ile Engels'in yardımından başka gelir kaynağı yoktur. Normal hayatını ancak kalemiyle kazanabilir. Halbuki, zamanın devrimci gazeteleri para ile iş göremez. Marks, ancak **New York Tribüne** adlı Amerikan gazetesinden makale başına 1 sterlin alır. Bari devamlı olsa... 1857 buhranı üzerine Marks 2 yıl açığa çıkarılır ve içerleyerek kendi kendisini yer: *"Bu çeşit bir paçavranın sizi kendi sandalı içine almasını bir talih eseri saymaya mahkûm olmak, cidden berbat şey. Fakir fukaranın evlerinde yaptıkları gibi: Kemikleri döv, öğüt, çorbasını yap... İşte böyle bir kumpanya içinde insanın bayağı mahkûm edildiği siyasi uğraş buna varıyor. Eşeklik bende ki, bil-hassa son zamanlarda değil, fakat yıllardan beridir, o*

rezillere paralarından çok fazla şey vermek vicdanlılığı-
nı gösterdim." (Engels'e mektup).

Bir ara koca Marks iş aramaya çıkıyor. Şimendifer müstahdemliğine razı. Fakat, kaligrafi imtihanından dönüyor: "Ailemle birlikte kaldırım üstüne atılmamak için bir şimendifer ofisine başvurdum. Bilmem talih mi, talihsizlik mi demeli? Yazımın kötü oluşu bu yeri ele geçirmeme engel oldu." (Kugelman'a, 18.12.1862).

Marks'ın üzüntüsü, o ömürünü tüketen Kapitali içindir. Yoksa: "Bizzat kendim Amerika'ya gitseydim, buna (işsizliğe) bir çare bulurdum. Ama, Avrupa'da kalmayı ve beni daha birçok yıllar işgal edecek olan eserime devam etmeyi bir vazife sayıyorum." (23.8.1866).

Avrupa'da Marks'a iş mi yok? Çok... Fakat, o imzasını her yere harcayamıyor: "Eğer yanılmıyorsam, daha önce de size anlatmış olduğum gibi, bizzat Bucher benden Königliche Preussische Staatszeitung'un iktisadi muhabiri olmaklığımi istemişti. Şu halde, görüyorsunuz ya, ona benzer gelir kaynaklarını kullanmak isteseydim, başka hiç bir üçüncü kişinin araya girmesine hacet kalmaksızın bunu yapabilirdim." (7.1.1867).

İşsizlik, borç ve tefecileri Marks'a musallat etmek-
te: "Sizden öğrenmek istediğim şey, en az iki yıl için yüzde 5 veya 6 faizle 1000 taler kadar bana ödünç

verecek birisini veya azlık birkaç kişiyi (çünkü mesele her ne pahasına olursa olsun, alenileşmeye gelmez) tanıyıp tanımadığınızı? Şimdi ödünç almış bulunduğum ufak tefek meblâğlar için yüzde 20 ilâ 50 faiz ödüyorum. Bununla beraber, her şeye rağmen alacaklarımı daha uzun süre boşuna bekletmem; ve beni, az buz değil, zincirinden boşanacak bir kızılca kıyamet tehdit etmektedir." (13.10.1866).

Marks, her gazeteye yazamadığı gibi, her adamdan da ödünç alamaz: "*Hemen birkaç satır. İşçilerin bana yazdıklarına göre doktor Jakobi tam bir burjuva olmuş, özel işlerimden dolayı kendisini hiç bir suretle rahatsız etmemek lâzımdır." (25.10.1866).*

Marks bunu şahsi gururundan yapmaz. Dâvayı düşünür: Zamanın demokrat burjuvaları, işçi önderlerini halkın gözünden düşürmek için hep bu para oyununa başvuruyordu. Nitekim, kan kusturucu yokluklara katlandığı halde bile, Marks'ın bizzat şahsına, işçi sırtından geçiniyor iddiasıyla hücum eden Herr Fokt'lar bulundu. Öyle muhterem ve meşhur tabiat bilginlerinden Alman profesörü Fokt'lar ki, —Tuileri sarayının arşivleri Cumhuriyetçilerin eline geçtiği zaman— Fransız imparatoru Napolyon III'den bir çırpıda 40 bin frank ihsan aldıklarını gösteren listeler, —Marks'ın önceden sezdiği gibi,— meydana çıkmıştı.

İbrete değer. Kendi yarısı olan Engels'ten başka hiç kimseden Marks, yardım ve hediye istemez. Örneğin, tam zamanında Kugelman 15 sterlin gönderiyor. Marks, Almanya'daki en samimi dostunun bu yardımına cevap olarak: "*Onu size geri vereceğim bir avans olarak kabul ediyorum*", diyor. Aynı dostuna kitap ısmarlarken, hatırlatıyor: "*(Fiat bildirmi ile birlikte) tedarik ederseniz memnun olurum.*" (11.1.1868).

Marks, o boğucu teorik çalışmasını kendi çıkarı için yapmaz. Bir ara Engels'le Kugelman'ın bazı teşebbüslerini sezinler. Bunu, "himaye" ve "reklâm" sayarak, der ki: "*Bu gibi şeyleri faydadan çok zarar verici ve bir bilim adamının karakterine sığmaz sayarım.*"

Marks, —yeryüzünde biricik: işçiyi savunan ve sahibini "sömüren",— **Kapital**'inden cigara parası bile beklemez. Lafarg anlatır: "*Marks, müthiş tütün içerdi. Bana derdi ki: "Kapital, onu yazarken içtiğim cigaraların parasını bana asla getirmeyecektir."* Fakat Marks, daha müthiş bir kibrit müsrifi idi: Çok kere piposunu veya cigarasını unuttur ve sonra yakmak için inanılmayacak kadar kutularla kibrit harcardı."

Hani, Lafarg'ın dediğine bakılırsa, "Baba" Marks'a koskoca **Kapital** cigara değil, kibrit parasını bile getirmemiş, demek...

Odası: Marks'ın, zamanında bir ziyaretgâh olan Maitland Park Road'daki çalışma odası: "*Birinci katta bulunuyordu. İçine bol ışık veren geniş penceresi par-ka bakıyordu. Şöminenin iki yanında ve pencereye karşı kitaplarla dolu, gazeteler ve el yazıları taşan gözler bulunuyordu. Şöminenin karşısında ve pence-renin bir yanında kâğıtlar, kitaplar ve gazetelerle do-lu iki masa vardı. Odanın ortasında, en aydınlık yer-de, küçük ve gayet basit, üç ayak uzunluğunda, iki ayak genişliğinde bir masa ile tahta bir koltuk mev-cuttu. Koltukla kitap gözleri arasında deri bir divan vardı. Marks, dinlenmek için zaman zaman bunun üzerine uzanırdı. Şöminenin üzerinde gene kitaplar, ciğaralar, sigaretler, tütün paketleri, mektup tartıları, kızlarının, karısının, F. Engels'in, Wilhelm Wolf'un fo-toğrafları ile karışmış duruyorlardı.*" (Lafarg).

Kitapları : Marks, kâğıt ve kitaplarını hiç kimsenin bir düzen veya daha doğrusu bir düzensizlik vermesi-ne müsaade etmezdi. Oysa düzensizlik ancak görü-nüşte idi. Gerçekte herşey yerli yerinde idi; Marks is-tediği kitabı veya defteri daima kolaylıkla buluyordu. Hattâ bir konuşma sırasında bile, ansızın lâfı keserek, söylediği sözü veya verdiği rakamı bizzat kitabının içinden bulur, gösterirdi. Marksla çalışma odası bir

tek vücuttu. Oradaki kitaplar ve kâğıtlar, kendi organları imiş gibi Marks'a itaat ederlerdi.

"Kitaplarını yerleştirmek hususunda hiç bir simetriyi hesaba katmazdı: Büyük ve küçük boydaki ciltlerle risaleler birbirlerine karıştırdı. Kitapları hacimlerine göre değil, muhtevalarına göre tasnif ediyordu. Kitapları Marks'a lüks eşya değil, iş aleti hizmetini görüyorlardı. Derdi ki: Onlar benim kölelerimdir ve keyfimin istediği gibi bana hizmet etmeğe mecburdurlar. Kitaplarını, biçimlerine, ciltlerine, kâğıdının veya basılışının güzelliğine bakmadan örseler, köşelerini, kıvrır, kenarlarını kalem çizistirmeleriyle örter ve tarihi pasajların altlarını çizirdi. Oraya notlar yazmıyor, fakat sadece, arasıra, yazar hududu aştığı vakit bir ni da veya soru işareti atıyordu. Altlarını çizmek için kullandığı sistem, aradığı fıkrayı kolayca bulmasını mümkün kılıyordu. Şayanı hayret olan hafızasında iyice tutabilmek için, not defterlerini ve kitaplarındaki altı çizgili fıkraları aradan yıllar geçtikten sonra tekrar okumak adeti idi. Hegel'in nasihatine göre, bilmediği dillerde yazılmış mısraları ezberlemek suretiyle, gençliğinden beri buna idman etmişti.» «Marks'ın bilimcil araştırmalara tahsis edilen uzun bir hayat süresince özenle toplanmış binden fazla ciltlik kütüphanesi, kendisine gene yetmiyor, onun için Marks, uzun

müddet Britiş Müzeum'un harareti devamacısı idi ve katologlarını tütün içer gibi süzerdi."

Marks, yalnız kendi evindeki kitaplarla, Britiş Müzeum gibi tozlu kütüphane arşivleriyle de yetinmez. Sahafıları, okka ile kitap satanları da kalburdan geçirirdi. Kapitali için gereken malzemenin bir kısmı, böyle ucuza tedariklenmişti. Marks, İngiliz sanayi müfettişlerinin raporlarından çok yararlanmıştır:

"Marks bu mavi kitapların içinde gayet çok malzeme buldu. Bu kitaplar, Avam veya Lordlar kamarası üyelerine dağıtılır. Bu efendilerin bir kısmı kitapları atış hedefi gibi kullanırlardı. Üzerlerine ateş ederler, merminin deldiği sayfa miktarına göre, kurşunun tesis derecesini anlarırdı. Diğerleri aynı kitapları kilo ile satarlardı ve en iyisini de bunlar yaparlardı. Çünkü Marks'ın, zaman zaman uğradığı bir Long Acre tüccarından bütün bir eski kağıt tomarını ucuzca satın almasını mümkün kılmış olurlardı." (Lafarg).

Bazı özellikleri: Marks, yorulunca ya volta atar, yahut çok roman okur. Bilhassa 18. yüzyıldan Fielding ve Tom Jones, modernlerden Pol dö Kok. Ch. Lever, Aleksandr Duma baba, Valter Skot, Servantes, Balzak... Neşeli ve sergüzeştli şeyleri sever, üzülnünce

matematiğe dalar. Karısı hasta iken namütenahi hesap **(Sonsuzluğa Giden Rakamlar)** üzerine yazdığı eseri, uzmanları gayet değerli bulur. Bazan da, evde karısı ve kızları yokken, açık saçık şarkıları, gençlerle birlikte curcunaya çevirir. Pazarları çoluk çocuğunun emrinde, yoldaşlarla beraberdir. Neş'e ve nükte saçı, dünyanın en sevimli arkadaşı olur, gülmeye bayılır. Kır gezintilerinde, zabıtaya rağmen içilir. Eşeklere binilir. 8 gün kolunu kaldıramayacak bir cehitle [çabayla] kestane ağaçları taşlanır.

Marks'ın zaafa karşı büyük zaafı, kadın ve çocuk önünde görülür. Meselâ 1867 Haziranında Londra'da asker gidişli, eşyası çok bir Alman kızına rastlar. İngilizlerde yardım adeti yok. Kız, Marks'ın istasyonuna gideceğini söyler. Marks yardımı kabul eder. Fakat yolda anlaşılır ki, Marks güneye, kız kuzeye gidecektir. Ne çare ki bir kere söz veren Marks gerisin geri döner. Kuzey istasyonuna saat 2'de varılır. Ne görünler? Tren 8'de kalkacak. Marks tam 6 saat bekler. Kız kim olsa beğenilir? Marks'ın can düşmanı Alman başbakanı Bismark'ın yeğeni!..

Gene o zamanlar Londra'da karısını dövmek moda. Marks, "*Karı döveni öldürünceye kadar pataklasa gam yemez*" diyen Libkneht anlatıyor. Bir akşam oto-

büse binmişler. Yolda bir meyhane, önü kalabalık: "Meyhaneden bir kadın çılgılığı: Katil var! İmdat! Marks alelacele otobüsten fırladı, ben arkasından... Kendisini alakoyamak istiyorum. Ama uçan kurşun tutulur mu? Bir göz açıp kapayıncı kendimizi kalabalığın ortasında bulduk, ve yol veren kalabalık arkamızdan tekrar kapandı. Ne oluyor? demeye kalmadı, sarhoş bir kadın, kendisini eve götürmek isteyen kocasıyla çatıştıyordu. Dövüşen çift, bizi görür görmez, barışarak üzerimize yürümeye başladı. Beriden, etrafımızdaki kalabalık gittikçe daha ziyade çemberini sıkıştırarak, "melun yabancılar"a karşı tehditkâr bir vaziyet alıyordu. Kadın, hiddetinden deli gibi Marks'ın üzerine sıçradı. Muhteşem siyah sakalından yakalamaya çalıştıyordu. Ben kasırgayı yatıştırmaya çabalıyordum, ama nafile. Tam zamanında savaş meydanına yetişen iki güçlü kuvvetli İngiliz polisi olmasaydı, insancıl müdahale teşebbüsümüz bize pek pahalıya mal olacaktı."

Marks : "Yoksul çocuklara mıknaatla çekilmiş gibi sokulurdu. Belki yüz defa fukara mahallelerinden geçerken ansızın yanımızdan ayrılır, kapı eşiğinde palasparelerle oturmuş bir çocuğun saçlarını okşayarak, elceğizi içine bir peni veya yarım peni sıkıştırmaya gi-

derdi." "Marks için çocuklar alemi tamir edici bir ihtiyaç, içine tazelik veren bir rahatlıktı."

"Hamstead Heath'de zaman zaman "süvari" oyunu oynardık. Marks kızlarından birisini omuzları üstüne kor, ben ötekisini alırdım. Artık, hadi bakalım kim daha iyi tırıs gidecek. Arada sırada ufak bir süvari muharebesine tutuşurduk. Zira kızcağızlar, oğlanlar gibi kabadayı idiler ve düşüp vurulmaya ağlamadan tahammül edebilirlerdi."

"Bir gün torunu Coni, "Mağribi"yi (Yani Marks'ı) atlı tramvay haline çevirmek şeytanlığını aklına koymuş. Başladı Marks'ın omuzlarını dah çüş mahmuzlamaya... Engels ile ben de arabanın atları oluyorduk. Arabaya iyice koşulmamızla beraber, Maitland Park Road'daki Marks'ın küçük evinin arkasında bulunan ufacık bahçe içinde bir koşudur, nasıl diyeyim, vahşice bir dörtnala gidiştir tutturduk." "Artık gidiyorduk. Çüş! Deh! Her milletin dilinden çğlıklar: Almanca, Fransızca, İngilizce: Go on! Yallah! Hurra! ve koca "mağribi" öyle dört nala kalktı ki, ter alnından aşağı şakır şakır akmakta. Engels, yahut ben yavaşlar gibi olmayalım. Merhametsiz arabacının kırbacı ıslık çalarak ensemizde şaklıyor: "Haydi be! kötü beygirler, ileri!" Bu hal, Marks'ın dayanamadığı ve Coni ile işi

müzakereye döküp, bir mütareke akdettiği ana kadar sürdü." (W. Liebknecht).

Aile: Marks, gerçek bir aile babasıdır. Çalışmak için hastalığa meydan okurken bile Kugelman'a "*Sağlık icaplarına uymaya, aileme hürmeten, arzum hilâfına mecburum*" der. Karısı Jenni: "*Parlak, hayran edici, boylu boslu, nâdir güzellikte, kibar görünüşlü bir kadındır.*" (Lessner). Kendisi Arjil doklarından, kardeşi Prusya nazırı olduğu halde, "*sanki prensleri karşılıymuş gibi bir nezaketle ve iş elbisesiyle amelleri karşılardı.*" "2 Aralık 1881'de komünist ve materalist olarak öldü." (Lafarg). Toprağa merasimsiz gömülürken, Engels şöyle demişti: "*Eğer dünyada en büyük saadeti başkalarını mutlu kılmak olan bir tek kadın varsa, o da Jenni'dir.*"

Marks'ın 2 oğlu ve 1 kızı ufakken yokluktan öldüler. Büyüyen 3 kızından: "*En genci Eleanor, oğlan karakterli lâtif bir çocuktü. Marks, karısına takılırken, kız olarak dünyaya getirdiği Eleanor'un cinsinde yanıldığını söylerdi. Öteki iki kızı, insanın tasavvur edebileceğinden daha lâtif ve daha ahenkli bir tezat teşkil ediyorlardı. Büyüğü madam Şarl Longe, babası gibi mat renkli ve gayet siyah saçta, kara gözlü idi. İkin-*

cisi madam Lafarg, pembe ve kumraldı. Altın renkli gür saçları sanki arkalarında batan güneşi saklardı. Anasına benziyordu." (Lafarg).

Marks: "*Çocuklar ana babalarını terbiye etmelidirler*" der. Daha 25 yaşında işçilerin "baba Marks" dedikleri adamı, çocukları "Mohr: Mağribi" diye çağırırlar. (Saçlarından ve renginden kinaye). O bu ismi imza gibi kullanır. Kızları işçi hareketine karıştılar. Büyüğü 1882'de öldü. Küçüğü, 1898'de kocasından ayrılınca; ortancası kocası Lafarg'la birlikte kendisini faydasız sayarak 1911'de intihar etti.

Marks ailesinin bir önemli uzvu da, çocukluğunda madamın hizmetine giren köylü kızı Helen Demut'tur. Evin iktisat bakanıdır. Marks'ı satrançta yener, ama "*Marks'ı tenkid edenin ondan çekeceği vardır*" (Lafarg). Son günlerini Engels'in evinde geçirir. Marks'larla aynı yerde gömülüdür.

İtiraf>: Marks, iki büyük kızının bazı sorularına şu şaka yollu cevapları vermişti:

1) En değerlendirdiğiniz meziyet nedir?

İnsanlarda sadelik, Erkeklerde kuvvet, kadınlarda zaaf. (O sırada Vokt'un saldırıları yüzünden Marks'ın karısı hastadır)

2) Sizin ayırddedici karakteriniz nedir?

Amaçta birlik.

3) Sizce mutluluk nedir?

Dövüş.

4) Sizce felâket nedir?

Boyun eğme.

5) Bağışlamaya en eğgin bulunduğunuz kusur nedir?

Birisine kolayca gösteriliveren güvenç.

6) Sizi en çok tiksindiren kusur nedir?

Kulluk.

7) Zıddınıza giden?

Martin Tupper. (Bir anlık başarı uğruna her türlü tafrafuruşluğa [yukardan atıp tutan, ukala] düşen İngiliz şâiri.)

8) Beğendiğiniz uğraşı?

Eski kitapları kurcalama.

9) Beğendiğiniz şâirler?

Şekspir, Eşil, Göte.

10) Beğendiğiniz nesirci?

Didro.

11) Beğendiğiniz Kahramanlar?

Spartaküs, Kepler.

12) Beğendiğiniz kadın kahraman?

Gretchen. (Karısı).

- 13) Beğendiğiniz çiçek?
Defne. (Kızı Lora'nın isminden kinaye).
- 14) Beğendiğiniz ad?
Laura, Jenni.
- 15) Beğendiğiniz renk?
Al.
- 16) Beğendiğiniz yemek (dish)?
Balık (fish).
- 17) Beğendiğiniz tiryaki sözü?
"İnsancıl olan hiç bir şey bana yabancı kalamaz."
- 18) Beğendiğiniz us?
Herşeyden şüphe. (Görünüşe aldanmamak).
(Parantez içindeki açıklamaları ben kattım. H.K)

Hastal>k: Marks'ın son 15 yılı, tipik bir artritlik hastalıklar serisiyle kaplıdır. Kırkından sonra, "Proletarya, hastalığı" dediği kan çıbanları ve şirpençeler başlar. Kugelman'a mektupları anlatır: "*Kesiliyor, biçiliyor, secundum legem artis (tıp sanatının bütün kurallarına uyularak) gerekli tedavi yapılıyor, ama apseler gene durmadan çıkıyor. Öyle ki iki üç gün bir yana bırakılırsa, sekiz haftadır zoraki istirahatteyim.*" (30.1.1868). "*Kopel bize gelmiş. Maalesef kendisini kabul edemedim: Zira lapalar içinde yatıyorum.*" (6.4.1868). "*Eski kan gülleri (biraz şairane ifade*

60

meram edelim) bana öyle taktik bir ustalikle saldırdılar ki, yazmak için yerimde oturamıyorum." (17.4.1868). Ellisinde karaciğer ağır basar: "Karaciğerim yüzünden fazla ateş geçirdim." (1868). "İlkbahar aylarında daima tutan ve beni her türlü zihin işinden alıkoyacak kadar rahatsız eden karaciğer hastalığından haftalardan beri muztaribim.» (11.5.1869) Nihayet akciğer de çatar: "Bana gelince, Hanovr'da son kalışımдан beri yakalandığım öksürük halâ devam etmekte." (14.2.1870). 1874'te: "Baş ağrıları, uykusuzluklar" ve ilh...

Burjuva basını her gün öldüğünü yazar. Dostları tekzip eder. Marks, metin bir stoisizmle haykırır:

"Kes, şu gazetelerle çene yarışını ve bir daha ağzını yorma. Artık daha az cevap ver. Ben kendim İngiliz gazetelerinin zaman zaman öldüğümü ilân etmelerine müsaade ediyorum ve bu sebeple en ufak bir hayat eseri göstermiyorum. Dostlarım vasıtasıyla kamuoyuna sağlık haberimi veriyormuş gibi gözükmekten daha çok canımı sıkan şey yok. Hani bu işte büyük suçlu sensin." (Kugelmann'a, 19.1.1874).

Ölüm: Engels'in aksine, Marks, çalışma melekesini çabuk tüketir. Hekimden bir saatçik izin alsa, hemen işe başlar. Azıcık çalışsa, dimağ sektesiyle karşı-

laşır ve o zaman: "*Kafasız bir mahlûk olmak istemeyen her insan için çalışacak kabiliyette bulunmamak bir idam kararıdır.*" der. 1881'de karısı ölünce ve 1882'de Cezayir yolculuğunda plöreziye, kızı Jenni ölünce tekrar bronşite, sonra akciğer apsesine tutulur. Engels: "*Her sabah yolun köşesini dönerken, Marks'ın perdelerinin inmiş olması düşüncesiyle soğuk bir ter döker.*" Nihayet Marks, kan tükürerek, "*İki dakika içinde sakin ve acısız söner.*"

Engels'in, mezar başında 17 Mart 1883'te söylediklerinden :

"*14 Mart öğleden sonra üçe çeyrek kala düşüncülerin en büyüğü düşünmekten kaldı... Darwin nasıl organik tabiatın gelişim kanununu keşfettiyse, tıpkı öylece Marks da insan tarihinin gelişim kanununu keşfetti.*" "*Lâkin bilim adamı Marks, onun varlığının yarısı bile değildi. Marks için bilim, tarihi harekete geçiren bir güç, devrimci bir güçtü.*" "*Zira Marks, herşeyden önce bir devrimciydi.*" "*O, müstebit hükümetler tarafından olduğu gibi, cumhuriyetler tarafından da sınır dışı edildi. Muhafazakâr burjuvalar tarafından olduğu gibi, müfrit demokratlar tarafından da iftiraya uğradı. O hiç aldırmadan, bütün bunları çerçöp gibi yolu üstünden kaldırıp attı ve ancak pek muztar (zorda) kaldıkça cevap verdi.* Gene

Marks, yeryüzünde, Sibiryada maden kuyularından kalkarak, Avrupa'yı aştıktan sonra Kaliforniya'ya kadar uçsuz bucaksız bir tesbih gibi uzanan binlerce devrimci işçi tarafından yüceltilerek, sevilerek ve ağlanarak öldü." "Marks'ın adı ve eserleri yüzyılları aşarak yaşayacaktır."

Marks, Londra'da Haygeit mezarlığında ailecek gömülmüdü. Bebel, mezarına anıt dikmek istedi. Kızları razı olmadı. Sovyetler, kemiklerini Kızıl meydana taşımak istediler. Torunu Longe, —güya Marks'ı karısından ayırmamak bahanesiyle,— buna engel oldu.

ENGELS'İN ÖZELLİKLERİNDEN

Bünye: 26 yaşındaki *"Engels, iriyarı, dümdüz, bir İngiliz gibi kibar ve ciddi tavırlı..."* idi. (Anyenkof'tan). Fakat, *"zaten Engels de, Marks ailesindedi. Marks'ın kızları ona ikinci baba derlerdi."* (Lafarg). Onun için, 1899'da Marks'ın kızı Eleanor'u dinleyelim:

"Engels, 70 yaşındadır. Lâkin hiç göstermez. Daha vücudu da ruhu kadar gençtir. Altı kademlik boybosunu o kadar canlılıkla muhafaza eder ki, bu derece yaşlı olduğu akla gelmez. Kırışmaya başlayan koca sakalı, yüzünün iki yanından taşar. Siyah saçlarına bir tek ak bile düşmemiştir. Yahut hiç olmazsa bir ak tel, ancak dikkatli bir araştırma ile bulunur... Tanıdığım erkeklerin o en gencidir. Ve hatırladığıma göre, bu son 20 yıl içinde de ihtiyarlamadı." *"1869'da olduğu gibi, 88'de de o, bulunduğu çevrelerin ruhu mesabesinde idi."* *"Transatlantiklerle yolculuğumuz esnasında hava nasıl olursa olsun, gü-*

vertede bir gezinti yapmaya, yahut bir bardak şarap içmeye her zaman hazırды."

Mizaç: Bir arşivci: "Engels kuru ve soğuk bir adam izlenimini verirdi" der. Oysa, Eleanor anlatır: "Engels ailesi gözünde "gaddar küçük yaramaz" idi. "Küçük yaramazın "büyük adam" olduğunu ailesi belki şimdi bile anlamamıştır." "Mizacındaki neşeyi annesinden tevârüs etmiştir." "Babamın olduğu kadar, Engels'in karakterinin bir noktasında da biraz durmak isterim: Babamı daima sinik ve müstehzi, dostlarının olduğu kadar düşmanlarının da başına yıldırımlarını yağdırmaya hazır bir Jüpiter (Allahlar babası) gibi tasvir ederler. Halbuki onun içe işleyen, tatlı, neşe ve şefkatle dolu güzel elâ gözlerini bir defacık olsun gören, onun başkalarına da geçen gülüşünü bir defacık olsun işiten bilir ki, müstehzi ve soğuk Jüpiter, hülyalarla dolu bir varlıktır. Engels de hep müstebit bir diktatör, keskin bir tenkidci gibi tasvir edilir. O, katiyen böyle değildir." "Onun affedemeyeceği bir tek şey vardı, o da sahtekârlıktı." "Vazife ve parti disiplinine herkesten fazla bağlı bulunan Engels, hiç bir vakit aşırı derecede ham sofı "püriten" değildi. Onun kadar insanları anlamaya, küçük zaaflarımızı başışlamaya kimse yatkın olamaz."

Alçakgönüllülük: Marks, **Tenkid**'inin önsözünde Engels'in "**Umriss: Deneme**"sini "dâhiyane" bulur ve **Kapital**'inin en önemli noktalarında hep bu yazıyı anar. Gene **Kapital**'inde, Engels'in "**İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu**" kitabını (bewunderungswürding: hayran edici" sayar. Bunlar tarihcil maddeciliğin ilk yazılarıdır.

Ona rağmen, Engels, Marksizm için hep: "*Kendime ancak ufak bir kısmını atfedebileceğim bu eser*" der. "**Almanya'da Köylü Savaşı**" kitabının önsözünde: "*Tarihin biricik maddeci görüşü olan bu görüş, bana değil, Marks'a aittir*" kanısını bir daha açıklar. Marks öldükten sonra, Manifest'e yazdığı 1883 tarihli önsözde tekrarlar: "*Bu temelli fikir Marks'ın münhasır ve mutlak malıdır.*" 1885'te Anti Dühring'inde unutmaz: "*Bu kitapta işlenen görüş, en büyük kısmı bakımından Marks tarafından, ve ancak pek ufak bir kısmında benim tarafımdan konulup geliştirilmiştir.*" Nihayet 1888 de çıkan Ludvig Föyerbah ile duyana duymayana son defa olarak bildirir: "*Temel ve güdücü fikirlerin çoğu... Marks'ın emeğinin ürünüdür... Benim getirmiş olduğum şeyi, Marks bensiz de pekâlâ başarabilirdi. Fakat, Marks'ın yaptığını ben asla yapamazdım. Marks hepimizi geçiyor,*

hepimizden fazla uzağı, daha geniş ve daha süratle görüyordu. Marks bir deha (jeni) idi; bizlerse, olsa olsa birer istidat (talan) idik... Onun içindir ki teori haklı olarak Marks'ın ismini taşıyor."

Böylece, Engels, daima Marks'ı kendisinden üstün gördü ve üstün gördüğü için ona daima omuz verdi. Eleanor der ki:

"Engels'in diğer bir özelliği ve belki en önemli karakteristik noktası feragatidir. Marks'ın yaşadığı sırada şöyle demek adeti idi: "Ben ikinci kemanım. Olsun müzikçiliği becerebildiğimi de sanıyorum. Fakat, orkestramızda Marks gibi bir birinci keman bulunduğundan son derece memnunum." Bugün (Marks ölmüştür) orkestrayı idare eden Engels'tir. Ve o, kendi deyimiyle "ikinci keman" olduğu zaman nasıldıysa, gene öyle sâde ve alçakgönüllüdür."

Bu hususta ustalarımızdan ne kadar çok ders almaya muhtacız!

İşbirliği: Marks'la Engels'in fikirleri gibi eserleri de çok defa birbirlerine kaynaşır. Birçok yazılarda Marks'ın cümlesi nerede biter, Engels'ininki nerede başlar bilinemez. Bazan Marks yazar, Engels de imzalar. Manifest'te olduğu gibi. Bazan Engels yazar,

makale Marks'ın imzasıyla çıkar. **N.Y. Tribune**'de çıkan "**Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim**" yazılarının Marks'a atfedilmesi gibi. Bununla beraber, gerçekte eser gene, ne yalnız Marks'ın, ne yalnız Engels'indir. **Manifest**'i Marks kaleme almıştır ama, Engels'in ondan önce yazdığı "**Vaiznâmesi**" ile "**Komünizmin Prensipleri**" isimli eserler **Manifest**'e önyak olmuştur. Gene **Tribune**'de 1852 Ağustosuna kadar Marks bir şey yazmamıştı, fakat yazılacak şeyler hakkında Engels'e bir çok malzeme ve notlar göndermişti. Elhasıl, Marks tarafından yazılan **Kapital**'in ikinci ve üçüncü ciltleri, Engels tarafından matbaaya verilmiş olmaktan çok, kaleme alınmış gibidir.

Marks, Engels'siz yapamazdı. Örneğin, Ditzgen'in bir kalem denemesi hakkında diyor ki: "*El yazısını okur okumaz cevap veremedim. Zira, Engels'in bu hususta ne diyeceğini öğrenmeyi bekliyorum.*" (Kugelman'a, 5.12.1868). Marks, **Kapital**'in ilk önsözünde: "*Hiç paye vermediğim sözde kamuoyuna gelince*" der. Buna karşılık ise: "*Engels onun için bütün bir kamuoyu idi. Onu ikna etmek, fikirlerinden yana kazanmak için Marks hiç bir şeyi ardına komazdı.*» (Lafarg) Marks'a, Engels'ten ödünç almak teklifini yapan Kugelman şu çetin cevabı almıştı: "*Onun nez-*

dinde benim lehime bir üçüncü kimsenin hiç bir vesile ile müdahalede bulunmasını istemem." (Kugelman'a, 25.10.1868).

Arkadaş Sevgisi: Engels, ezeli âşıktı. Fakat o, denilebilir ki, tarihin en temiz "çoban aşkı"nı ülkü kardeşliğinde seviştikleri Marks'la yaşamıştı. Engels: *"Şu Fransız madmazelleri olmasa hayat yaşanmaya değmezdi"* derken bile hep, Marks'ı Paris'te şöyle bir karşılıklı kadeh tokuşturmaya kandırmak amacını güderdi. Marks, Engels'i "arkadaş"lara tanıtırken, en sevdiği bebeğini etrafındakilere gösteren bir çocuk gibi heyecanlanırdı. Lafarg der ki: *"Marks Engels'i bana göstermek için ta Mançester'e kadar benimle beraber gitmişti."*

Eleanor yazar: Engels Mançester'de iken, *"İki dost hemen her gün mektuplaşıyorlardı. Mavro'nun, —babamı evde böyle anardık,— Engels'ten gelen mektupları okurken, yazan adam önünde imiş gibi, açık açık: "Canım, bu böyle değil!" yahut "Hakkın var!" ve ilh... deyişini hatırlarım. Fakat biç gözümün önünden gitmeyen şey, Mavro'nun o mektupları okurkenki gülüşüdür. O kadar kuvvetli gülerdi ki, göz yaşları yüzünden aşağı akardı."*

"Engels, Mançester'i terketmek üzere olduğunu bildirdiği vakit, bu haber, Marks ailesi için gerçek bir bayram olmuştu. Uzun süre geleceğinden bahsedildi, duruldu. Geleceği gün Marks sabırsızlıktan çalışamaz hale gelmişti. Buluştukları vakit, iki dost bütün gece oturarak, tütün ve içki içmekle son görüşmelerinden beri geçen bütün olayları birbirlerine anlatmakla sabahı buldular." (Lafarg).

"Bundan sonraki on yıl içinde Engels, her gün babamın yanına gelirdi." "Birçok kimselerin havsalasına sığmayacak kadar geniş ve çeşitli konular üzerinde tartışırlardı. Çok defa da, birbirlerinin yanında hiç konuşmadan yürürler, yahut her biri o sırada kendini en çok uğraştıran meseleden bahseder. Nihayet, son yarım saat içinde her birinin başka başka konular üzerinde konuştuklarını fark ederek, kahkahalarla gülerlerdi." (Eleanor).

Fedakârlık: Engels, yalnız Berlin topçu alayında değil, bütün hayatında "gönüllü" oldu. Mançester'deki hayatı, tamam 20 yıl süren böyle bir gönüllü kalebentlikti. 1848 devrimleri bozulup da irtica yılları başladığı zaman, hiç olmazsa Marks'ı, mücadele ve araştırmalarında yaşatmak gerekti. Ve o zaman En-

gels, kendi bilim adamı ve devrimci sıfatını, Mançester'deki fabrikanın kalem efendiliği içinde hapsetti. Bir taraftan Marks'la fikir alanındaki işbirliğine devam etti; diğer taraftan kâtiplik ve gazetecilikle beş on para kazanıp kendisini ve Marks'ı geçindirmeye çalıştı.

Mançester Gardiyan'a göre, Engels 1850'den 83'e kadar Marks'a 4 bin sterling (150 bin lira kadar) gönderdi. 1869'da, her yıl 350 sterling gelire karşılık hissesini Ermen-Engels şirketine sattı. Böylece şirkette Marks'ın ve kendisinin hayatını temin şartını kabul ettirmiş oluyordu.

Engels ayarında orijinal bir bilim ve kavga adamı düşünölsün. Bir de onun ihtiras derecesinde benimsediği mücadele ölküsü uğruna, ölkü mücadelesinden velev kısmen ve geçici olarak çekilmeğe katlandığı göz önüne getirilsin. Bu, ancak her aşkın üstünde olan hakiki ölkü yoldaşlığı ile izah olunabilir. Onun için: "*Bu durumdan şikayet eden asla Engels olmadı! Bilâkis o, vazifesine neşe ve sükûnla devam ediyordu. Hidematı şakkası (ağır kürek cezası) sona erdiğinde onunla beraberdim. Bütün şikayetsizliğine rağmen, bu acı yılların ona neye mal olduğunu o zaman anladım. Bir sabah, sonuncu defa olarak yazı-*

hanesine gitmek üzere ayakkabılarını giyerken: "Artık bu sonuncudur!" diye sevinçle ve zaferle haykırdığını hiç unutmuyacağım. Birkaç saat sonra, onu beklemek için sokak kapısının önüne oturmuştuk. Evinin karşısındaki tarlacıktan doğru gelişini gördük. Bastonunu havada sallıyor ve taşan bir neşe ile şarkı söylüyordu. O akşam şampanya ile bayram ettik. Hepimiz sevinç içinde idik. Şimdi bunları hatırladıkça gözlerim yaşıyor." (Eleanor Marks).

Bilim ve pratik: "Marks, Engels'le iftihar ediyordu. Dostunun bütün manevi ve zihni meziyetlerini ballandıra ballandıra anlatmakla bitiremiyordu. Engels'in olağanüstü bilgi zenginliği, Marks'ı coşturuyordu." (Lafarg). "Engels'in bilgileri olağanüstü çeşitli idi. O, hemen hiç bir şeyin yabancıları değildi. Tıbbat tarihi, kimya, batonik, fizik, filoloji (1870'de Figaro gazetesi 20 dilden anladığını yazıyordu), ekonomi politik ve daha ne diyeyim, ta askercil taktiğe bile vakıftı." (Eleanor).

Marks'la Engels'in birbirini tamamlamaları, çeşitli bilgi alanlarında iş bölümü yapmalarıyla mükemmelleşmiştir. Örneğin, 1853'te "korkunç" Şark meselesi için Marks, Engels'e başvurdu. 1855'te, Avrupa or-

duları hakkında aylık Amerikan dergilerinden **Putnam's Review**'e yazmak için, Marks Engels'e bildiriyordu: "*Eğer vaktin makale yazmaya müsait değilse, bana malzeme göndermen lâzım, ben yazarım. Ama o takdirde, konu hakkındaki cahilliğim belli olduğuna göre netice ister istemez acıklı olacaktır.*" (Mektuplar).

Marks'la Engels'in mektuplarında çok kere şu özellik göze çarpar: Marks, daima derin teorinin hamurunu yoğururken, Engels ona hep pratiğin mayasını katar. Örneğin bir sosyalist biblioteği açmak düşünülürken, Engels fikirlerini şöyle anlatır: "*...Burada teorik yararı PRATİK ETKENLİĞE feda etmek gerekeceğini sanıyorum.*" "*Her ne olursa olsun, Almanlar üzerinde PRATİK VE KESİN BİR TESİR (Majiskülleyen H.K.) yapacak ve bizden önce başkalarının söylediklerini tekrarlamaktan bizi koruyacak eserleri almak mutlaka gereklidir gibi geliyor bana.*" (Marks'a mektup, 17.3. 1845).

Marksizm, onun için (Pratik + Teori)nin en yüksek sentezi oldu. Kuru teori bazan Engels'i cidden çileden çıkarırdı: "*Zaten bu, teorik geviş getirmeler her gün biraz daha fazla canımı sıkıyor. Ve halâ "insan" hakkında kaydetmeye mecbur kalınan her söz, ilâhi-*

yata, soyutluğa veya kaba maddeciliğe karşı yazılması gereken her satır beni çıldırtıyor. Bununla beraber biz, yalnız kalemimizi kullanmaktan öteye geçmediğimiz sürece (ve fikirlerimizi doğrudan doğruya ellerimizle veya gereğinde yumruklarımızla gerçekleştiremedikçe) yapılacak bundan daha iyi şey de yoktur." (Marks'a mektup, 20.1.1845).

Engels'in, bir zaman pratiğine atıldığı askerlik hususundaki bilgisi, onu dost ve düşman gözünde "generalliğe terfi ettirmişti: "(Yazdığı) makaleler genellikle adını gizlemek isteyen bir generale atfolunuyordu. Amerika'da yapılan bir tahmine göre, bu, general Winfield Scott'un ta kendisi idi. Bu zat, Amerika'nın en tanınmış generallerinden olup, 1853' te sol Whig (Liberal) Parti tarafından başkanlığa aday gösterilmişti" (Palmerston Girişi). "Engels, Sedan meydan muharebesinde Fransız ordusunun ezileceğini önceden haber verdi. O zamandan beri aramızda lâkabı general oldu. Kızkardeşim ona general Staff derdi. Bugün bu ismin daha geniş anlamı vardır. Engels, bizim işçi ordumuzun generalidir." (Eleanor).

Çalışma: Engels'in gençliğinde nasıl ve niçin çalıştığını, örneğin: "**İngiltere'de İşçi S>mfn Du-**

rumu" adlı eserini yazarken Marks'a gönderdiği şu mektuptan anlayabiliriz: "*Kulaklarımın üstüne kadar İngilizce gazete ve kitaplar içinde gömülüym. Oradan, İngiliz proleterlerinin durumu hakkındaki kitabımı çıkarıyorum.*" "*İngilizlere işledikleri günahların güzel bir katalogunu çıkarıyorum.*" "*Zaten kendiliğinden anlaşılır ki, semerine vuruyorum, fakat maksadım eşeğidir.*" (19.11.1842).

Buradaki "semer" İngiltere, ve "eşek" Almanya'dır. F. Engels, 70 yaşından sonra bile ne ibret alınacak şekilde çalıştığını **Kapital** üçüncü cildinin önsözünde şöyle anlatır:

"Beni önce ve bilhassa sıkın şey görmemdeki devamlı zaaf oldu. Bu zaaf, beni birçok yıllar yazı işlemden uzak durmaya mecbur etti. Ve hattâ şu anda bile, ancak müstesna hallerde suni ışık altında yazmama imkan veriyor. Reddemeyeceğim başka işler de üstüne eklendi: Marks'a ve kendime ait eserlerden yenilerinin basılması ve eskilerinin tercümesi, dolayısıyla, —yeniden etütlere girişmeden yapamayacağım— düzeltmeler, önsözler, tamamlayıcı ilaveler; fakat bilhassa birinci kitabın (Kapital'in) İngilizce tercümesi... Bu basımın metninden ben sorumlu olduğumdan, çok zamanımı alıyor. Son on yıl zarfında ulusla-

rarası sosyalist edebiyatının müthiş çoğalışını ve hele Marks'a ve bana ait eserlerin birçok tercümelerini takibeden her insan, çeviricilere faydalı olabilecek kadar bildiğim ve çalışmalarını gözden geçirmek mecburiyetine girdiğim dillerin sınırlı oluşundan dolayı kendimi şanslı saymama elbette hak verecektir. Fakat bu alandaki edebiyatın çoğalması, ancak bizzat ona karşılık düşen uluslararası işçi hareketinin çoğaldığının işaretiydi. Ve bu hal de bana yeni yeni vazifeler dayatıyordu. Genel çalışmalarımızın ilk günlerinden beri, Marks'la benim, çeşitli ülkelerdeki milli sosyalist ve işçi hareketleri arasında aracılık vazifesini kısmen üzerimize almamız gerekmişti. Hareketin bütünündeki genişlemeyle birlikte işimiz de çoğalıyordu. Marks hayatta olduğu sürece, —herşeyde olduğu gibi, burada da— işin büyük yükünü üzerine almıştı. Fakat ölümden sonra, boyuna çoğalan işler artık yalnız benim sırtıma biniyordu. Gerçi, zamanla çeşitli işçi partileri arasında doğrudan doğruya ilişkiler kurulması bir kural haline geldi ve bereket versin gittikçe de geliyor. Ama yine de, teorik çalışmam bakımından isteyebileceğimden daha sık olarak yardımına başvuruluyor. Elli yıldan fazla bir süreden beri harekete faal olarak katılmış benim gibi bir kimse için, bu duru-

mun dayattığı işleri derhal yapmak kaçınılmaz bir vazife oluyor. Tıpkı 16. yüzyılda olduğu gibi, çalkantılar içindeki çağımızda da, sosyal meselelerde salt teorisyen geçinenler ancak irtica kampında bulunurlar ve bundan dolayı bu baylar, gerçek teorisyenler olmak şöyle dursun, irticain basit birer meddahından başka bir şey değildirler.

*"Londra'da oturmaklığım yüzünden, parti temaslarımı kışın bilhassa yazışma yoluyla, yazın ise hemen daima şahsen yerine getiriyorum. Bunun yanında, sayısı daima artan memleketlerde ve sayısı daha da çok artan bir sürü yayın organıyla hareketin gidişini izlemek mecburiyeti, ara vermeden çalışma gerektiren işleri ancak kışın ve bilhassa senenin ilk üç ayında başarmamı mümkün kılıyor. İnsan yetmiş yaşına girdiği zaman beyin zarlari meş'um ve mukadder bir yavaşlıkla işliyor. Güç bir teorik meselede, eskisi kadar, kolayca ve çabucak ara vermele-
rin üstesinden gelinmiyor. Dolayısıyla da, bazen öyle oluyor ki, bir kış esnasında tamamen bitmemiş olan bir işin büyük bir kısmını, ertesi kış yeniden ele almak gerekiyor."*

Ustalarımız böyle çalıştılar. Ve böyle çalıştıkları için öyle usta oldular.

Ölüm: Engels, son günlerinde İkinci Enternasyonal'in kongrelerine karışmaz; yalnız, öğrencilerine öğüt verirdi. 1893'teki Zürih kongresine de bir davetli gibi gitmiş ve öyle kalmak istemişti. Fakat o ne müthiş alkış ve yüceltme tufanı idi! Engels, o zaman, bütün dünyada ne kadar tanınıp sevildiğini görmüştü.

Artık gözlerini sükûnetle kapayabilirdi. 5 Aralık 1895'te Engels, emsalsiz bir parçası olarak geldiği koca tabiata tekrar karışıp gitti. (Cesedi yakılıp, küllü Kuzey denizine savruldu).

Devenir Social yazıyordu: *"İlk safta bulunabilecekken, kendi gönlüyle ikinci safta kalan bir adam öldü. Fikir, onun fikri ölmedi, ayaktadır."* *"Büyük işçi ölmüştür. Kudretli ellerinden fırlayan çekiç yerdedir. Belki uzun zaman orada kalacaktır. Fakat onun örsünden çıkan silahlar daima şurada, sağlam ve parlaktır."* *"Ne Marks, ne Engels herkesten ziyade ve hiç kimse ile ölçülemeyecek surette hazırladıkları büyük işleri gerçekleştirmiş görmek sevincine eremediler; fakat şayet insanlar, kendi iyilikleri için çalışanların hatıralarını saklamayı bilirlerse, bu iki büyük adam, kendi hatıralarının ölmezliğini temin etmişlerdir. "*